

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.11.5084>

I TÜRKOLÖJİ QURULTAYDA ƏLİFBA MƏSƏLƏLƏRİ

Həcər Hüseynova

filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://ORSID.org/0000-0002-3223-427X>
hacerhuseynova@mail.ru

Xülasə

Məqalədə 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultayda əlifba məsələlərinin müzakirəsi geniş elmi kontekstdə təhlil olunur. Türk xalqları arasında qrafik parçalanmanın yaratdığı çətinliklər, ərəb əlifbasının fonetik uyğunsuzluğu və yeni yazı sistemə keçid zərurəti əsaslandırılır. Qurultayın əlifba komissiyasının fəaliyyəti, Bəkir Çobanzadə, Səməd Ağamalıoğlu və digər elm xadimlərinin mövqeləri, latın qrafikasının seçilməsinin fonetik, maarifçilik və texniki əsasları araşdırılır. Həmçinin islahatın əleyhdarlarının arqumentləri, qəbul edilmiş qərarların ümumtürk mədəni, elmi və sosial proseslərə təsiri də qiymətləndirilir. Araşdırma göstərir ki, I Türkoloji Qurultayın əlifba ilə bağlı qərarları türk xalqları arasında mədəni integrasiyanın güclənməsində, savadlanma səviyyəsinin yüksəlməsində və elmi əməkdaşlığın dərinlənməsində mühüm rol oynamışdır.

Açar sözlər: I Türkoloji Qurultay, əlifba islahatı, latın qrafikası, türk dilləri

ALPHABETICAL ISSUES AT THE FIRST TURKOLOGICAL CONGRESS

Hajar Huseynova

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article analyzes the discussion of alphabet issues at the First Turkological Congress held in Baku in 1926 in a broad scientific context. The difficulties created by the graphic fragmentation among the Turkic peoples, the phonetic incompatibility of the Arabic alphabet and the necessity of transition to a new writing system are substantiated. The activities of the alphabet commission of the Congress, the positions of Bekir Chobanzadeh, Samad Aghamaliyoglu and other scientists, the phonetic, educational and technical foundations of the choice of Latin graphics are examined. The article also evaluates the arguments of the opponents of the reform, the impact of the adopted decisions on the pan-Turkic cultural, scientific and social processes. The study shows that the decisions of the First Turkological Congress on the alphabet played an important

role in strengthening cultural integration among the Turkic peoples, increasing the level of literacy and deepening scientific cooperation.

Key words: First Turkological Congress, alphabet reform, latin script, Turkic languages.

ВОПРОСЫ АЛФАВИТА НА ПЕРВОМ ТЮРКОЛОГИЧЕСКОМ СЪЕЗДЕ

Хаджар Гусейнова

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В статье анализируется обсуждение вопросов алфавита на Первом тюркологическом съезде, состоявшемся в Баку в 1926 году, в широком научном контексте. Обосновываются трудности, вызванные графической раздробленностью тюркских народов, фонетической несовместимостью арабского алфавита и необходимостью перехода на новую систему письма. Рассматриваются деятельность алфавитной комиссии съезда, позиции Бекира Чобанзаде, Самеда Агамалиоглы и других учёных, фонетические, образовательные и технические основы выбора латинской графики. В статье также оцениваются аргументы противников реформы, влияние принятых решений на общетюркские культурные, научные и общественные процессы. Исследование показывает, что решения Первого тюркологического съезда по алфавиту сыграли важную роль в укреплении культурной интеграции тюркских народов, повышении уровня грамотности и углублении научного сотрудничества.

Ключевые слова: первый тюркологический конгресс, реформа алфавита, латинская письменность, тюркские языки.

Giriş/Introduction

1926-cı ilin fevralında Bakıda keçirilmiş I Türköloji Qurultay türkoloji elmin və ümumtürk mədəni əlaqələrinin inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Qurultayın ən mühüm müzakirə obyektlərindən biri türkdilli xalqlar üçün vahid latın qrafikalı əlifbanın qəbul edilməsi məsələsi idi. XX əsrin əvvəllərində türkdilli xalqlar müxtəlif qrafikalardan – ərəb, kiril və mədəni cəhətdən müxtəlif variantlarda latın əlifbalarından istifadə edirdilər. Bu müxtəliflik həm maarif prosesinin çətinləşməsinə, həm də ümumtürk mədəni integrasiyasının zəifləməsinə səbəb olurdu. Qurultay bu problemin elmi və praktik həllinə yönəlmiş tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir.

Əlifba məsələlərinin tarixi-mədəni konteksti. XX əsrin əvvəllərində türk xalqları üçün ortaq yazı sisteminin yaradılması zərurəti həm kommunikativ, həm də maarifçilik amilləri ilə bağlı idi. Ərəb qrafikası əsrlər boyu türk dillərinin yazı ənənəsində mühüm rol oynamış olsa da, fonetik uyğunsuzluq, sözün səs tərkibinin tam əks

olunmaması, savadsızlığın yüksək səviyyədə qalması kimi problemlər yaratmışdı [Məmmədova, 2022:28].

Latın qrafikasına keçid ideyası artıq 1910-1920-ci illərdə türk ziyalıları arasında geniş yayılmışdı. Xüsusən Türkiyədə İsmayıl Hikmət, Azərbaycanda Samad Ağamalıoğlu və Bəkir Çobanzadə bu ideyanın fəal tərəfdarları idi.

Qurultayda əlifba komissiyası və müzakirə prosesi. I Türkoloji Qurultayda əlifba məsələləri xüsusi komissiyada araşdırılmış, sonra plenar iclaslarda geniş müzakirə olunmuşdur. Komissiyanın tərkibində aşağıdakı görkəmli alimlər və ziyalılar yer almışdı:

Bəkir Çobanzadə – türkoloq, əlifba islahatının nəzəri əsaslandırıcılarından biri;

Səməd Ağamalıoğlu – Yeni Əlifba Komitəsinin sədri, islahatın siyasi və təşkilati rəhbəri;

Əhməd Cəfəroğlu – türkoloq, fonetik strukturun latın qrafikasına uyğunlaşdırılması məsələsi üzərində çalışan alim;

İsxaq Rüstəmov, Mahmud Kaşğari adına məktəbin nümayəndələri və başqaları.

Komissiyanın əsas işi türkdilli xalqlar üçün vahid, fonetik əsaslara söykənən, öyrənilməsi asan olan bir əlifba modeli hazırlamaq idi. Müzakirələrdə üç əsas istiqamət müəyyənləşdirilmişdi:

1. Ərəb qrafikasının islah edilməsi;
2. Latın əlifbasının türkcəyə uyğunlaşdırılması;
3. Qrafika seçimində siyasi və mədəni nəticələrin nəzərə alınması;
3. Latın qrafikasının seçilməsinin elmi əsasları.

Latın əlifbasının seçilməsi yalnız ideoloji və ya siyasi qərar deyildi, qurultayda bu seçim geniş elmi əsaslarla müdafiə edildi. Fonetika və qrafika uyğunluğu məsələsi də qurultayın əsas müzakirə məsələlərindən biri oldu.

Türk dillərinin fonetik sistemi sadə, harmoniyaya və açıq hecalara əsaslandığı üçün latın əlifbası bu səslərin qrafik ifadəsi üçün daha münasib sayılırdı [Çobanzadə, 1926]. Ərəb qrafikasında saitlərin göstərilməməsi türk dilləri üçün ciddi çətinlik yaradırdı.

Qurultayda ən güclü elmi mövqelərdən birini Bəkir Çobanzadə təmsil edirdi. O, yazının fonetik prinsiplərə əsaslanmasının vacibliyini ön plana çəkirdi. Çobanzadə hesab edirdi ki, türk dillərinin qrafikası səs-simvol uyğunluğunu dəqiq əks etdirməlidir. Ortaq əlifba həm dilçilik, həm də siyasi-mədəni baxımdan zəruridir, latın qrafikasına keçid ümumtürk elmi inteqrasiyanı gücləndirəcək. Onun fonetik struktura dair tədqiqatları yeni əlifbanın elmi əsaslandırılmasında xüsusi rol oynamışdır [Çobanzadə, 1926:66].

Qurultayda əlifba islahatı əleyhinə olan mövqelər də var idi.

Latın qrafikasına keçidə qarşı çıxan alimlər və dini xadimlər də var idi. Onlar, əsasən, aşağıdakı arqumentləri irəli sürürdülər:

1. Ərəb qrafikası əsrlər boyu türk-islam mədəniyyətinin əsas yazı forması olmuşdur;
2. Əlifbanın dəyişdirilməsi mədəni irslə bağın qırılmasına səbəb ola bilər;

3. Latin əlifbası Qərbə integrasiyanın həddindən artıq güclənməsinə gətirib çıxaracaq.

Ancaq bu arqumentlər elmi baxımdan qurultay müzakirələrində o qədər də güclü mövqe qazana bilmədi.

Bütün müzakirələri nəzərə alan qurultayın əlifba ilə bağlı yekun qərarları nə oldu. Qurultayda qəbul olunan əsas qərar aşağıdakı prinsiplərə əsaslanırdı:

- türkdilli xalqlar üçün vahid fonetik latın əlifbasının hazırlanması;
- əlifbanın hər türkcə dialekt üçün optimal şəkildə uyğunlaşdırılması;
- keçid prosesinin mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi;
- maarif və mətbuat sisteminin yeni əlifbaya adaptasiyası üçün xüsusi təlimatlar hazırlanması.

Bu qərarlar əsasında 1929-cu ildə Azərbaycan SSR-də latın qrafikası rəsmi əlifba kimi qəbul edildi.

Azərbaycanda baş verən əlifba islahatının türk dünyasına təsiri. I Türkoloji Qurultayın əlifba sahəsində qəbul etdiyi qərarlar yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün türk xalqları üçün strateji əhəmiyyətə malik idi.

1. *Maarifçilik sahəsində.* Yeni əlifba savadlanma səviyyəsini artırdı, məktəblərdə tədrisin sadələşməsinə gətirib çıxardı.

2. *Elmi və mədəni integrasiya.* Türkoloji tədqiqatlar vahid qrafik baza üzərində aparılmağa başladı.

3. *Mətbuat və nəşriyyat sahəsində.* Latın qrafikası mətbuatın sürətli inkişafına səbəb oldu; qəzet və jurnalların çapı xeyli asanlaşdı.

4. *Dilin normallaşması.* Yeni əlifba fonetik sabitliyin və ədəbi dilin standartlaşmasının mühüm komponentinə çevrildi.

Qurultayda diqqəti cəlb edən bir hadisə də baş verdi. Qurultayda, erməni dilçisi R.Y.Açaryan “Türk və erməni dillərinin qarşılıqlı təsiri” mövzusunda məruzə etmişdi. Bu məruzəsində o, türk dilinin erməni dilinə tarix boyunca bütün dil səviyyələri üzrə təsirinin olduğunu xüsusilə diqqətə çatdırırmışdı. Müəllif öz məruzəsində “əski ermənicədən (qrabardan) yeni ermənicəyə (aşqrabara) keçidin əsas səbəbi və dil stimulu türkcədir” – ideyasını ifadə etmişdir.

Nəticə/Conclusion

I Türkoloji Qurultay türkdilli xalqların elmi, mədəni və dilçilik istiqamətlərində birlik ideyasının təşəkkülündə mühüm rol oynamışdır. Qurultayda əlifba məsələlərinin müzakirəsi və latın qrafikasına keçidlə bağlı qəbul edilən qərarlar yalnız Azərbaycan deyil, bütün türk dünyası üçün strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Bu qərarlar həm fonetik uyğunluq, həm maarifçilik məqsədləri, həm də ümumtürk mədəni integrasiyası baxımından tarixi dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bəkir Çobanzadə, Səməd Ağamalıoğlu və digər türkoloqların fəaliyyəti sayəsində latın qrafikasına keçid elmi əsaslarla həyata keçirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Ağamalıoğlu, S. (1928). Yeni əlifba və maarif məsələləri. – Bakı: Azərnəşr. – 48 s.
2. Çobanzadə, B. (1926). Türk dillərinin fonetikasi və əlifba məsələləri. – Bakı, – 368 s.
3. Cəfəroğlu, Ə. (1930). Türk dillərinin qrafikasi və latın əlifbası. – İstanbul, 320 s.
4. Hacıyev T. (2014). Azərbaycan dilinin tarixi və inkişaf mərhələləri. – Bakı: “Elm və Təhsil”. – 346 s.
5. Məmmədova A. (2022). Azərbaycan yazısı. – Bakı, 40 s.
6. Buran A., Alkaya E. (2014), Çağdaş Türk yazı dilləri. – Ankara: Akçağ y.e. – 282 s.

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub 01.12.2025

Qəbul edilib 12.12.2025

Nəşrə tövsiyə edib Mirvari İsmaylova
filologiya elmləri doktoru, professor